

J. MÄGISTE

**EESTI JA KREEVINITE
KEELELISIST KOKKUPUUTEIST**

ÄRATRÜKK

EESTI RAHVA MUUSEUMI AASTARAAMATUST IX—X (1933/34)

TARTU 1934

1A

38125

Bibliothec
Un-vers
Tartuensis

EESTI JA KREEVINITE KEELELISIST KOKKUPUUTEIST.

Juba käesoleva väljaande esimeses köites (ERM-i Aastaraamat I, lk. 128—133) on I. Manninen oma etnograafilises artiklis „Kreevini rahvarie ja selle etnograafiline sugulus“ tutvustanud Eesti lugejat kreevinitega, 1444.—47. a. sõjakäigul ordumeister Vinke von Overberg'i poolt Ingerist Kuramaale Bauske lähedusse asuma viidud vadjalaste järeletulijatega. See rahvakild teatavasti lätistus lõplikult XIX sajandi algupoolel ja temast alates aastaga 1636 säilinud nii etnograafilised kui ka keelelised andmed ja algupäraoletused on kogunud ja publitseerinud F. J. Wiedemann teoses „Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland“ (St.-Pétersbourg, 1871, Mémoires de l'Acad. Impér. des sciences de St.-Pétersbourg, VIIe série, tome XVII, № 2) Samas töös (eriti vt. lk. 108—111) W. on vastuvaidlematult tõestanud, et kreevinid on vadjalaste, mitte — nagu varemini enam kui 200 aastat oli ekslikult väidetud — liivlaste, eestlaste ega ammugi mitte kriviitse (!) järeletulijad. Meil ei tarvitse muud kui viidata sellele, üksikasju arvestamata, tänini maksvale teosele, ilma et vaja oleks selle üldtunnustatud väiteid ja argumente refereerida. Meid seekord huvitab kreevinite suhe eestlusega, millise küsimuse nii Wiedemann kui ka hilisemad uurijad on jätnud lahtiseks.

Wiedemann m. t. lk. 19—21 refereerib K. Fr. Watson'i a. 1824 Mii tavis peetud ettekannet, milles viimane veendunumalt kui ükski varasem kreevinite käsitleja väidab kreevinite eesti päritolu, tuginedes suuliste traditsioonidele. Viimaste järgi on XVIII saj. alul, pärast katku suurt laastamistööd Bauske ümbruses, mõisaomanik Fr. von Hahn ostnud Saaremaalt oma Memelshofi mõisasse jõugu talupoegi, peamiselt mehi. See von Hahnide perekonnas säilinud traditsioon on leidnud kinnitust ühelt XIX saj. alul surnud 103-aastaselt vanalt lätlanalt, kes on olnud nende kolonistide saabumise pealtnägijaks.

Edasi m. t. lk. 27 W. esitab Fr. Kruse (Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes, lk. 156 jj.) samasuunalise teate, mille järgi a. 1843 kaks viimast kohalikku kreevinit olevat kinnitanud, et nende esivanemad „pärasit suurt suremist“ („nach dem grossen Sterben“), nii siis peale XVIII saj. katkuaega, olevat kolme vankriga toodud Saaremaalt (aus der Insel Zama [Saarema oder Oesel]) ja asundatud kuues Bauske ümbruse mõisas (Alt- ja Neu-Rahden, Hahns-Memelshof, Krons-Memelshof, Crussen, ? Wittwenhof). Viimaks W. lk. 37 esitab J. A. Sjögren'i teate a-st 1846: viimane meessoost kreevin, umb. 76 a. vanune Mikkel Sausais (kreevini keeli Kuiwa) on jutustanud, et ta oma vanaisalt poisikesepõlves olevat kuulnud, et nende esivanemad olevat Hahns-Memelshofi mõisasse nelja vankriga toodud Sahmu Semme saarelt (Saaremaalt). Ka muidu küllaltki kriitiline Sjögren (a. 1846) peab seda teadet nii usaldatavaks, et — kreevinite keelejäänuste ligemale analüüsile asumata — peabki kreevineid nende rahvatraditsioonis nimetatavate saarlaste järeletulijaks, eestlasiks.

Nii keeleliste kui ka ajalooliste andmete varal on Wiedemann, nagu juba tähendatud, tõestanud kreevinite vadja algupära. Kreevineid mainitakse esimest korda juba a. 1636 (superintendent P. Einhorn), nii et nad pidid Kuramaal elutsema juba vähemalt umb. 100 aastat enne kõnesolnud saarlaste saabumist. Kreevini päritoluga elanikkude arvu a. 1805 loetakse umb. 1200, ja nii suur ei saaks kuidagi olla vaevalt saja aasta eest tulnud Saaremaa kolonistide järeletulijate hulk. Niisugused kaaluvad argumendid on esitatud kreevinite vadjapärasuse toeks. Kuid Saaremaa kolonistide hilisemat toomist kreevinite alale W. peab täiesti võimalikuks (m. t. lk. 111: „Dass diese ältere Tradition [s. o. tõeliste vadjalas-kreevinite tuleku traditsioon; J. Mg] nach der Hinversetzung einiger Colonisten aus Oesel, welches Factum an sich durchaus nicht zu bezweifeln ist, sich später mit der Sage hiervon vermischte, ...“), ja vadjalas-kreevinite ning saarlaste saabumise kohta käiv traditsioon on võinud rahvasuus seguneda. Kuid kreevinite põhiosa vadja algupära avastamisele kogu oma tähelepanu pööranud, W. ei vaadelnud ligemalt, kas selle võimaliku saarlaste koloonia kohta, mis asus otse kreevinite alale ja mille traditsioonid kreevinite omadega on nii läbi põimunud, kasustada olevas ainestikus leidub vahest mingisuguseid jälgi. Kreevinite ala käsitlevais XVIII saj. ürikuis võiks eeldada viimaste leidumist, kuid neid pole meil saadaval. Kreevinite keele meie ajale säilinud eba-

täpsalt edasiantud jäänuseis (üle 600 sõna sisaldav pärand) W. küll pole leidnud midagi nimetamisväärselt eesti keelele viitavat, ja see-pärast tolle eestlaste võimaliku koloonia küsimus teda pole huvitanud. Hilisemad uurijad on peamiselt refereerinud W. tulemusi kreevinite rahvusliku kuuluvuse kohta, ja nii see eesti koloonia küsimus on jäänud unarusse.

Kreevini-eesti-soome (resp. -vadja) keelelisel võrdlusel m. t. lk. 98 W. jõuab otsusele, et „unter uns aufbehaltenen Wörtern der kreewinischen Sprache nur ein einziges vorkommt, das auch im ehstnischen Wörterbuche sich findet, das ich aber in finnischen Dialekten nicht nachzuweisen vermag, es ist sannik, sanniku (Morast).“ Teine sõna, mis niisugusena veel küsimusse võiks tulla, oleks kreev. *weisti* (Vieh), vrd. eesti *veised*~*veiksed*, kuid et see W. arvates tuletuvat verbist *vedama* (nii siis tähendades algselt veolooma), mis leidub ka soomes, siis see tüvi pole ainult kreevini-eesti (-liivi) alaline. Viimane W-i antud sõnaseletus ei pea praegu enam paika, soomes ega vadjas ei leidu *veis*-sõna vasteid, ja kreev. *weisti* tuleb kreev.-eesti suhete jälgimisel kaunis kindlasti arvesse. Seevastu *sannik*-sõnal on vaste soomes (Lönnrot'i sõnarm. *sannikko* 'sandfält') ja on olnud ka Ingeri alal (vrd. Eesti Ingeri kohanimi *sannikko*), nii et see pigemini küll kuulub kreev.-vadja pärandi hulka.

Kuid kreevinite keelejäänuste silmitsemisel praeguse võrdlusaines-tiku valguses leiame neis rohkemgi ja kindlmaid eestipärasusi. Kreevini leksikaalses varas võiks eestipäraseks pidada järg-misi sõnu¹:

1. *aggatais* [*akatais*] 'er hing sich an' W. lk. 84, vrd. Jäm(aja) *ümbBer kaçla akma*, infin. *akkaitta*, *akkadama* (viimane küll tähenduses 'peale hakkama' jm., nii et tähendus praegusel andmeil ei kattu kreev. omaga), ka liivi *akkâ* 'kinni hakata, k. haarata';

2. *vana täte* [*vana täti*] 'Donner' W. lk. 85, vrd. edela-eesti Häädemeeste *vanatävi ilm* id. Sa areste'l LVK I lk. 4;

3. *sissalik* [*sizalik*] 'Eidechse' W. lk. 85, e. *sisalik* id., vrd. Jäm. *sisali*k -*kku*, Vai(vara) *sisalikko*; (~*süsalikko*; ka vadjas see sõna on ü-line);

¹ Nurksulgudes esitatud on Wiedemann'i (lühend. W.) tsitaatides tema tõlgitsuskatse. Eesti murdeandmed, mis järgnevas tuuakse, on pärit Akad. Emakeele Seltsi (resp. Eesti Keele Arhiivi) kogudest, vadja k. andmed pärinevad enamikus Kettunenilt (VÄH²).

4. *äsemine* [ezemine] 'erste' W. lk. 86, e. *esimene*, vrd. Jäm. *esime|ne -se*, Vai *esimine* (~*etimine*); vadjas ja seega ka arvatavasti algupäraselt kreev. keeles on selle sõna 3. silbis tingimata esinenud diftong (vadja *esimejn*);

5. *kippit* [kipput] W. lk. 86, vrd. e. *kibu*, *kibudas* Saarestel VK I lk. 248—9;

6. *sad* [sada, sadada?] 'fallen' W. lk. 86 ei esine selles tähenduses vadjas, küll aga leidub see eestis — Wiedemann'i sõnarm. *sadama* 'fallen', vrd. Valjala *sadàn kogemåtta muhà* (= langem, kukun... maha), ka liivis *sa'ddâ* id.;

7. *erre* [äre] 'fort' = *ärä* W. lk. 86 puudub vadjas, kuid selle vaste *ärà* on peagu üldeestiline (vrd. siiski Vai *vällä* 'ära'), ka liivi *járàndiz* ~ *jaràndiz*.

8. *jennen*, *jännän* [jänen] 'Hase' W. lk. 88 ei seletu vadjast (sää|l jäne|z -*hsè*), vaid sel leidub täpne vaste Saaremaa eesti murdes, vrd. näit. Jäm *jäne|ne -se* 'jänés';

9. *künell* [kūnel] 'Licht (candela)' = *kūnäl* W. lk. 89, selle täpseks vasteks on e. *kūunal*, vrd. näit. Jäm. *kūnäl* gen. *kūndlã*, Vai *kūnal*, kuna vadjas vastav sõna esineb kujus *tšūnteliã* < *kūntel*;

10. *lähämus* [lõhmus] 'Linde' W. lk. 90 ei võiks olla kreev.-vadja sõna (seal *ninipū* selles tähenduses), vaid tunnukse olevat eesti laen; just Saaremaal on üldine *lõhmùs*, *lõhmùs*, vt. Saarestel VK I lk. 31, kaart lk. 32;

11. *üttelle*, *ütteli* [ütteli] 'er sagte' W. lk. 66, 91 pärineb ilmsesti e. tüvest *üttele-*, vrd. Jäm. *ittema* < *üttelle-*, kuna vadjas see verb üldiselt esineb algupärasemas kujus *juttē-* < *juttēle-*, inf. *juõlla* jne.;

12. *rassi*, *rasse* [rase] 'schwer', 'schwanger' W. lk. 92 ei põlvne vist küll vadjast (seal *razgaz* 'raske'), vrd. pigemini e. *rased* id., Jäm. *ras* 'raskus';

13. *oeiumi* [õjumin] 'Schwimmen' W. lk. 92, mida arvatavasti tuleks lugeda *ojumi(n)*, viitab oma *o*-vokalismiga lääne-eestile, esmajoones Saaremaa murdele (vt. M. Tooms, EK 1933 lk. 168), kuna vadjas selle verbi tüvi on *u*-line (*uju-*, samuti Vai; siiski ka kirde-eestis see tüvi esineb osalt *oju-* > *õju-* kujul, nimelt Kodaveres);

14. *kurati*, *kurrät*, *kurrat* [kurati, kurat] 'Teufel' W. lk. 93, muis sugukeelis tundmatu sõna, viitab tõenäoselt jällegi eesti keelele, kus *kurat* üldtuntud;

15. *weist* [weiset] 'Vieh' W. lk. 94, vadjast seni konstateerimata sõna, vrd. e. *veis*, näit. Jäm. *veis*, gen. *veise*;

16. *ärkel* [ärgel] 'Wach' W. lk. 94 tuleb ilmsesti küll lugeda *ärkkel* või *ärkkäl* ja kindla estitsismina rinnastada Jäm sõnakujuga (*laṕs on*) *ärkkal* 'ärkvel' (Eesti saartel ja loode-eesist $v > 0$ niisuguseil kordadel, vrd. sealt kirjakeelde tulnud juhtumit *ülat-üleval*).

17. *kus* [kus] 'wohin' W. lk. 95, eesti murretes *kus* tähenduses 'kuhu', näit Jäm. *kuṣ sa lihàD?* 'kuhu sa lähed'.

Peale esitatud sõnavaraliste estitsismide leidub kreevinite keelepärandis ka mõningaid puhthäälikulisi eestipäraseid jooni. Niisuguseks on kindlasti *d*-line nn. *da*-infinitiiv: *ellata* [elada] 'leben', *ellates* 'lebend' W. lk. 89 (vrd. eesti *ela|da*, *-des*, näit. Jäm. *ela|ma*, *-Da*, *-Des*); *ümmiit* [imeda] 'saugen' W. lk. 91 (vrd. eesti *imeda*, näit. Jäm. *ime|ma*, *-Da*). Sellega on rinnastatav dentaalklusiili esinemine sõnas *öbet* (*-uoepi*, *ähppi*) 'Silber' W. lk. 92, vrd. e. tüve *hõbeda*-. Edasi näikse olevat eestipärane $\delta > j$ muutuse juhtum inf. *šüjä* [šüä] 'essen' W. lk. 86, < **sõðäk*. Siin pakundub võrdluseks $\delta > j$ esinemine Jäm passiivis *süjaste* 'süüakse', kuna kreev.-vadjas ootaksime kuju *süvvä* (vrd. ka Vai *šüüä*). Hoopis küsitavam on juba, kas juhtumis (*Mie*) *löisin* [lötzin] 'ich fand' W. lk. 67, 86 *öj*-diftongi võib lugeda täht-tähelt. Kui jaa, siis meil on siin tegu eesti murdelise *eü* < *öj* arenguga, millele vadjas ja oodatavasti ka kreev. keeles peaks vastama *eü* püsi (vrd. vadjas tüve *leütä*-), kuid ms. just Saaremaa murdes eestis leidub *öj*-line vaste (vt. Mägiste, EK 1931, lk. 162–3).

Mis kreevinite sõnavarra puutub, siis leidub selles ülemal-esita-
tuile lisaks veel mõningaid küsimusmargilisemaid viipeid kokkupuuteile eesti keelega. Mainitagu sõnad *peremies*, *perremees* [pere-mēs] W. lk. 88, *obu* [obo] 'Stute' W. lk. 93, *poisi*, *poissi* [poisi] 'Knabe' W. lk. 89. Kuid nende ja nendetaoliste kohta võib maksta ka võimalus, et nad on eesti-vadja muistne ühispärand (vrd. e. *peremees*, *poiss*), mis ei tarvitse nii siis kreevineil olla laenatud. Sedasama võiks mõnel korral arvata ka nummerdatud loendis esinenud sõnade kohta (5. *kippit*, 10. *lähämus*,? 15. *weist*). Tõenäosem siiski on, et sõnad nagu kreev. *peremees*, *poiss* on küll eesti laenud, kuid on laenatud vadjasse kirde-eesist juba enne kreevinite eraldumist XV saj. keskel ja nii siis orgaaniliselt on kuulunud Kuramaa kreevinite keelde. Ka ülemalantud loendis on mitu säärast sõnajuhtumit, mille kohta on võimatu tõestada, et nad oleksid laenatud kreevinite Kuramaal asudes. Needki võivad kuuluda vanemasse kirde-eesi laenukihti kreevini-vadja ühispärandis (3. *sissalik*, 4. *äsemine*,? 5. *kippit*,

9. *künell*,? 10. *lähämus*, 12. *ütteli*, 14. *kurrat* jne.,? 15. *weisti*). Need sõnad on võinud ka Ingerimaa vadjas kunagi eksisteerida, kuigi neid praegused vadja sõnastikud ei tunne. On mitmeid viipeid sinnapoole, et kreevinite esiisad on olnud pärit just vadja keeleala läänepoolsest osast, ja seepärast on väga usutav, et neil juba enne Kuramaale siirdumist oli keeles laenelemente eesti läänenaabreilt.

Ülemakäsiteldud saarlaste kolonisatsiooni küsimuse seisukohalt meid muidugi huvitab eriti, kas kreevinite keelejäänustes on mingisuguseid vastavaid tõestusmaterjale. Juba äsjasel kreev. keele eestipärasuste vaatlemisel tõime rinnastusi Saaremaa murdest jm. lääne-eestist. Kirde-eestist ei võiks kreev. keeles põlvneda, vaid peaksid olema pärit kunagiste Saaremaa kolonistide keelest järgmised sõnad ja häälikulised nähtused: 1. *aggatais*, 2. *vana täte*, 6. *sad*, 7. *erre*, 8. *jennen*, 12. *rasse*, ?13. *oeiumi*, 16. *ärkel*, ?17. *kus*, edasi veel $\delta > j$ muutuse juhtum *šüjä* ja ?*eij* $>$ *öi* areng sõnas *löisin*. Vähemalt osa neist on vastuvaidlematult Saaremaa päritoluga (näit. *jennen*, *ärkel*, $\delta > j$). Päris kindlate Saaremaa mõjude tõestusainete hulk on küll vähene. Seda ei tule imestella, sest meie ajani säilinud kreev. keeleainestik on väga napp ja seegi üpris puudulikult üles tähendatud. Kuid niipalju siiski selle põhjal näikse võimalik olevat järeldada, et rahvatraditsioon Saaremaa kolonistidest kreevinite alal pole aluseta. Saarlasi on kreevinite seas pidanud asuma, nagu omalt poolt kinnitavad ka äsjakäsiteldud lääne-eesti, eriti Saaremaa päritoluga elemendid kreevinite keelises pärandis.

J. Mägiste.

RÉSUMÉ.

Prof. Dr. *J. Mägiste*. — Des rapports linguistiques entre les Krévinés et les Estoniens (p. 139—144).

L'auteur commence par la description des Krévinés, tribu finnoise qui descend des Votes et que les troupes de l'Ordre Teutonique de 1444 à 1447 transplantèrent dans les environs de Bauske en Courlande. Ce n'est qu'en 1871 que F. J. Wiedemann constata l'origine vote de ce reste de peuple qui s'éteignit vers le commencement du XIX-e s. Suit un résumé d'après Wiedemann des traditions locales qui prétendent que le seigneur Fr. v. Hehn au commencement du XIX-e s. a importé dans le territoire krévinien 3 à 4 voirterées de colons estoniens de l'île de Saarémaa.

On a pris les Krévinés pour les descendants des Estoniens jusqu'à ce que Wiedemann par l'analyse linguistique démontra sans conteste leur origine vote. Cependant les recherches scientifiques n'ont pas pris note des rapports qui existent entre les Krévinés et les Estoniens et qu'une tradition populaire très tenace semble soutenir.

Dans l'héritage linguistique des Krévinés qui compte environs 600 mots, l'auteur semble avoir trouvé des éléments estoniens, c'est-à-dire quelques mots empruntés, cités sous les NN^o 1—17, de même quelques traits phonétiques d'origine estonienne. Il n'est pas certain que les Krévinés aient emprunté tous les exemples cités dans cet article pendant leur séjour en Courlande. Il se peut que d'autres soient d'anciens éléments esto-krévinien, datant d'une période antérieure et que les Krévinés auraient emportés en quittant leur pays natal, l'Ingrie. D'autres peuvent bien être des emprunts estoniens, mais qui proviendraient du Nord-Est de l'Estonie. Ceux-ci datent d'une période antérieure au XV-e siècle, quand les Krévinés avec les autres Votes habitaient encore les parages à l'Ouest de l'Ingrie, ayant pour voisins les Estoniens.

Néanmoins, une part des emprunts, si petite soit-elle, comporte des éléments que les Krévinés ont fait au dialecte de l'Ouest de la langue estonienne, surtout de l'île de Saarémaa. Circonstance qui permet de penser que les données linguistiques confirment les traditions orales, d'après lesquelles des Estoniens de l'île de Saarémaa auraient habité dans les territoires des Krévinés.

RESUME

Prof. Dr. J. Mäggi. — Des rapports linguistiques entre les Kéviens et les Estoniens (p. 139-144)

L'auteur commence par la description des Kéviens, telle qu'on la trouve dans les sources de l'Ordre Teutonique de 1442 à 1447, transplantés dans les environs de Hanko en Courlande. Ce n'est qu'en 1821 que P. J. Wiedemann constate l'origine vici de ce reste de peuple qui s'éteint vers le commencement du XIXe s. Seul un résumé d'après Wiedemann des traditions locales qui prétendent que le seigneur P. v. Hahn au commencement du XIXe s. a importé dans la ténacité kéviens à 4 villages de colonies estoniens de l'île de Saaremaa.

On a pu les Kéviens pour les descendants des Estoniens jusqu'à ce que Wiedemann par l'analyse linguistique démontre sans conteste leur origine vici. Cependant les recherches scientifiques n'ont pas pu être rapportées qui existent entre les Kéviens et les Estoniens et aucune tradition populaire les trace semble soulever.

Dans l'étude linguistique des Kéviens qui compte environ 600 mots, l'auteur semble avoir trouvé des éléments estoniens, c'est-à-dire quelques mots communs avec les Estoniens. Il n'est même quelques-uns, tels qu'on les trouve dans les exemples cités par certains que les Kéviens ne comprennent pas les exemples cités dans cet article pendant leur séjour en Courlande. Il se peut que d'autres soient d'autres éléments esto-kéviens, datant d'une période antérieure et que les Kéviens aient emportés en quittant leur pays natal, l'agric. D'autres peuvent bien être des emprunts estoniens, mais qui proviennent du Nord-Est de l'Estonie. Ceux-ci datent d'une période antérieure au XVe siècle, quand les Kéviens avec les autres vici habitaient encore les parages à l'Ouest de l'agric, étant pour voisins les Estoniens.

Néanmoins une part des emprunts si petite soit-elle, comporte des éléments que les Kéviens ont fait au dialecte de l'Ouest de la langue estonienne, surtout de l'île de Saaremaa. Circonstance qui permet de penser que les données linguistiques confirment les traditions locales d'après lesquelles des Estoniens de l'île de Saaremaa ont habité dans les ténacités des Kéviens.

